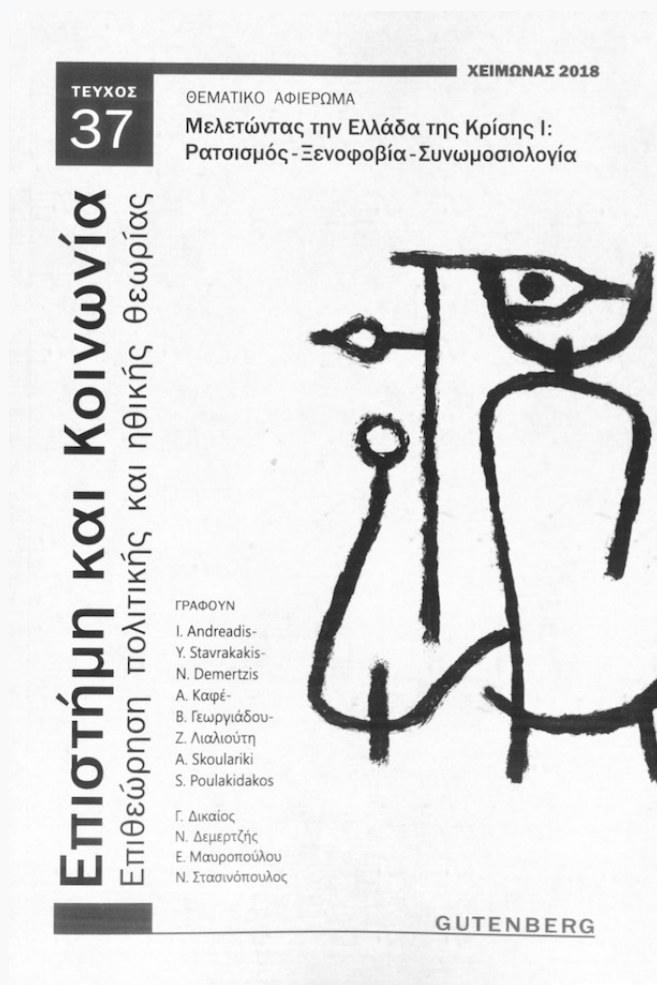

Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας

Τόμ. 37 (2018)

Μελετώντας την Ελλάδα της Κρίσης Ι: Ρατσισμός - Ξενοφοβία - Συνωμοσιολογία

Προλεγόμενα 37ου Τεύχους

Η Συντακτική Επιτροπή Η Συντακτική Επιτροπή

doi: [10.12681/sas.16599](https://doi.org/10.12681/sas.16599)

Copyright © 2018, Η Συντακτική Επιτροπή Η Συντακτική Επιτροπή

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Η Συντακτική Επιτροπή Η. Σ. Ε. (2018). Προλεγόμενα 37ου Τεύχους. *Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας*, 37, 3–9. <https://doi.org/10.12681/sas.16599>

ΠΡΟΛΕΓΟΜΕΝΑ

Ο ΘΕΜΑΤΙΚΟΣ ΠΥΡΗΝΑΣ του παρόντος τεύχους αναφέρεται στην εμπειρική μελέτη φαινομένων που παρουσιάζονται κατά τη διάρκεια της οικονομικής κρίσης στην Ελλάδα, ιδίως δε τον ρατσισμό, την ξενοφοβία και τη συνωμοσιολογία.

Η οικονομική κρίση λειτούργησε ως ένα σοκ στην ελληνική κοινωνία, που όμοιό του δεν είχε υπάρξει σε όλη τη διάρκεια της Μεταπολίτευσης. Εκτός από τις συνέπειες που επέφερε στην οικονομία και στα νοικοκυριά, δημιούργησε επιπλέον μία ομάδα αντανakλαστικών όσον αφορά τον τρόπο με τον οποίο σκεφτόμαστε, εκφραζόμαστε και αντιδρούμε —ως μεμονωμένα άτομα και πολίτες. Ταυτόχρονα επί σχεδόν μία δεκαετία έχει επηρεάσει τη λειτουργία πολιτικών και κοινωνικών θεσμών όπως και την οργάνωση της δημόσιας σφαίρας.

Κρίσεις γενικότερα με οποιοδήποτε περιεχόμενο και οπουδήποτε κι αν εμφανίζονται ορίζονται εκείνες οι καταστάσεις στις οποίες ένα σύστημα —πολιτικό, κοινωνικό ή άλλο— δεν μπορεί να ανταποκριθεί στα προβαλλόμενα αιτήματα και αξιώσεις που του απευθύνονται. Όταν οι απαιτήσεις απέναντι σε ένα σύστημα είναι μεγαλύτερες από την ικανότητά του να ανταποκριθεί σε αυτές, τότε επέρχεται κρίση. Σε επίπεδο πολιτικού και κοινωνικού συστήματος, μια τέτοια (συστημική) εκδήλωση της κρίσης δημιουργεί υπαρκτό πρόβλημα νομιμοποίησής του (J. Habermas). Αντίστοιχα σε πιο εξατομικευμένο επίπεδο η κρίση υπονομεύει την επικοινωνία των υποκειμένων μεταξύ τους και με το ευρύτερο περιβάλλον τους.

Αυτό διαμορφώνει διαθέσεις και συναισθήματα δυσαρέσκειας, δυσφορίας, στρες αλλά και φόβου ή και οργής για αυτό που συμβαίνει.

Οι κρίσεις συνδέονται αδιάσπαστα με την απόδοση ευθυνών [blame attribution], υπό την έννοια ότι πάντοτε κάποιος —άτομο, θεσμός, συλλογικότητα— θεωρείται κάθε φορά υπεύθυνος. Την περίοδο προ του 2009, προτού καν εκδηλωθεί η ελληνική κρίση, όταν οι πρώτες ενδείξεις έκαναν την εμφάνισή τους, ήταν ήδη παρούσα μια στάση σχεδόν γενικευμένης άρνησης παραδοχής της έλευσής της. Όταν η κρίση έγινε πλέον αδιαμφισβήτητο γεγονός, η αναζήτηση των υπευθύνων κατέστη το πλέον σύνθημα αντανακλαστικό το οποίο διέκρινε ένα ευρύ τμήμα των πολιτών που ήδη βίωνε την κρίση και τις συνέπειές της. Η απόδοση ευθυνών ξεκίνησε κατ' αρχάς εκτός των συνόρων της ελληνικής επικράτειας και επεκτάθηκε εν συνεχεία στην αναζήτηση εγχώριων φορέων και παραγόντων που με τον ένα ή τον άλλο τρόπο συντέλεσαν στην πρόκληση/κατασκευή της.

Η κρίση υπήρξε καταλυτική όσον αφορά το πώς κοινωνικές δυνάμεις αναζήτησαν τρόπους έκφρασης εν μέσω αυτής ή και εξαιτίας της: αναδείχθηκαν νέες μορφές κοινωνικής κινητοποίησης όπως και μορφές αλληλεγγύης στο πλαίσιο της κοινωνίας πολιτών, μαζί με εκφράσεις πολιτικής και κοινωνικής ριζοσπαστικοποίησης, αλλά και εξτρεμισμού και «βιαιοποίησης» αποτέλεσαν την άλλη όψη του φαινομένου της κρίσης. Στη διάρκεια ιδίως των πρώτων χρόνων πολλαπλασιάστηκαν οι εκδηλώσεις διαμαρτυρίας (έχει υπολογιστεί ότι κατά την πενταετία 2011-2015 λάμβαναν χώρα κατά μέσο όρο δεκαπέντε κινητοποιήσεις ημερησίως με μαζική συμμετοχή σε πολλές από αυτές, βλ. *Η Καθημερινή*, 15/05/2016), ενώ επιπλέον έγιναν πιο έντονες οι μορφές που προσέλαβε η έκφραση της διαμαρτυρίας: οι επαναλαμβανόμενες μαζικές συγκεντρώσεις των «Αγανακτισμένων», οι εργατικές απεργίες και διαδηλώσεις εναντίον των Μνημονίων, εκ των οποίων μία κατέληξε στην τραγωδία της Μαρφίν (05/05/2010), ενώ σε άλλες στοχοποιήθηκαν πολιτικοί και ασκήθηκε βία εναντίον τους. Τα φαινόμενα αυτά εκδηλώθηκαν διαρκούς της κρίσης.

Δεν είναι όμως μόνο γεγονότα όπως τα προαναφερθέντα. Η άλλη όψη του φαινομένου αφορά την επίταση και τον πολλαπλασιασμό στάσεων και πρακτικών με αντιμεταναστευτικό περιεχόμενο,

στις οποίες πρωταγωνίστησε το νεο-ναζιστικό κομματικό μόρφωμα της Χρυσής Αυγής. Η Χρυσή Αυγή χρησιμοποίησε την κρίση ως ευκαιρία να αναδειχθεί στην πολιτική σκηνή και να αποκτήσει κοινοβουλευτική εκπροσώπηση μεσούσης της κρίσης, παρότι επί δύο και πλέον δεκαετίες βρισκόταν σε ένα σκιώδες περιθώριο της πολιτικής και της κομματικής αρένας. Η έλλειψη ανοχής απέναντι σε άτομα που ταυτοποιούνται ως «ξένοι» με όρους εθνικής ιδεολογίας, όπως και η έλλειψη ανοχής απέναντι σε διαφορετικές εκδοχές του «Άλλου» βάσει αντιλήψεων μιας κλειστής εθνικο-κοινωνικής ταυτότητας, φαίνεται επίσης να εντοπίζονται στη διάρκεια της κρίσης. Η παγκόσμια έρευνα για τον αντισημιτισμό που διεξήγαγε η Anti-Defamation League το 2014 (και που επαναλήφθηκε το 2015) κατέδειξε την ιδιαίτερη έκταση της αντισημιτικής προκατάληψης στην Ελλάδα, με τον δείκτη του αντισημιτισμού στη χώρα να υπερβαίνει κατά πολύ εκείνον των υπολοίπων ευρωπαϊκών χωρών (*ADL Global 100*, <http://global100.adl.org/>). Ανησυχητικές είναι επίσης και οι καταγραφές της ρατσιστικής βίας, οι οποίες καταδεικνύουν μια ποικιλία ρατσιστικών κινήτρων, δραστών και θυμάτων. Το φαινόμενο μάλιστα έλαβε διαστάσεις μεσούσης της κρίσης, οπότε και ξεκίνησαν συστηματικά οι σχετικές καταγραφές κυρίως από το Δίκτυο Καταγραφής Περιστατικών Ρατσιστικής Βίας (<http://rvm.org/>).

Πώς και πόσο επηρεάστηκε η ελληνική κοινωνία από την κρίση; Η απάντηση μοιάζει προφανής, είναι ωστόσο πολύπλοκη: η κρίση λειτούργησε ως ένα σκέπαστρο που κάλυψε κάθε πτυχή της ελληνικής οικονομίας, κοινωνίας και πολιτικής. Η οικονομική πολιτική της χώρας υπάγεται στον μηχανισμό στήριξης της Τρόικας, ενώ μεταξύ της Ελλάδας και των πιστωτών της (Κομισιόν, ΕΚΤ, ΔΝΤ) έχουν υπογραφεί τρία Μνημόνια, με την οικονομική πολιτική και τις δημόσιες πολιτικές εν γένει να υπάγονται σε αυτά. Αλλά και η πολιτική ζωή της χώρας άλλαξε άρδην στα χρόνια της κρίσης: ο «εκλογικός σεισμός» του 2012 ήταν μόνο η αρχή ραγδαίων μεταβολών όσον αφορά την παρακαταθήκη της Μεταπολίτευσης και τον τρόπο που οργανώθηκε ο πολιτικός και κομματικός ανταγωνισμός και διαμορφώθηκαν νέες συνθήκες διακυβέρνησης. Οι διπλές βουλευτικές εκλογές του Μαΐου/Ιουνίου 2012 κατέδειξαν ότι ο δικομματισμός είχε κλονιστεί, το ίδιο όπως και η επικρατούσα κεντρομόλος φορά του κομματικού ανταγωνισμού. Νέα κόμματα

αναδείχθηκαν, μεταξύ αυτών και η Χρυσή Αυγή, η οποία συγκαταλέγεται στα πλέον ακραία από άποψη ιδεολογίας και πολιτικών πρακτικών μορφώματα της κομματικής οικογένειας της ευρωπαϊκής Άκρας Δεξιάς. Επίσης η πολιτική πόλωση και το έλλειμμα πολιτικής και κοινωνικής εμπιστοσύνης, η απογοήτευση και η απουσία προσδοκιών αποτελούν κεντρικά γνωρίσματα της συγκεκριμένης περιόδου.

Το ότι οι συνθήκες που διέπουν την πολιτική, κοινωνική και οικονομική ζωή στην Ελλάδα άλλαξαν σημαντικά μεσούσης της κρίσης δεν σημαίνει εξ' ορισμού ότι η αλλαγή τους οφείλεται —κατ' αποκλειστικότητα ή κυρίως— στο ίδιο το γεγονός της κρίσης. Ορισμένα από τα φαινόμενα αυτά, που μπορεί να θεωρούνται εκδηλώσεις ή και συνέπειές της, εντοπίζονται και σε παλιότερες εποχές, αλλά και σε διαφορετικές περιοχές του δυτικού κόσμου που δεν είναι απαραίτητο να πλήττονται από φαινόμενα οικονομικής ή άλλης κρίσης. Σκοπός του θεματικού αφιερώματος του παρόντος τεύχους είναι να σταθεί σε φαινόμενα τα οποία παρουσιάζονται στην Ελλάδα όσο η κρίση είναι σε εξέλιξη: ο ρατσισμός, η ξενοφοβία, η συνωμοσιολογία αποτελούν τα φαινόμενα στα οποία επικεντρώνουμε το ενδιαφέρον μας. Το ότι μας απασχολεί ιδιαίτερα η περίοδος από την έναρξη της οικονομικής κρίσης έως σήμερα δεν σημαίνει ότι η μελέτη των φαινομένων τα οποία βρίσκονται στην αιχμή του γνωστικού και ερευνητικού μας ενδιαφέροντος περιορίζονται χρονικά στην περίοδο της κρίσης. Στόχος του θεματικού αφιερώματος είναι να εντοπίσει την εξέλιξή τους εκκινώντας από περιόδους που προηγούνται και καλύπτουν το χρονικό διάστημα στο οποίο αυτή εκδηλώνεται.

Δεν είναι άλλωστε η πρώτη φορά που την *Επιστήμη και Κοινωνία* απασχόλησε άμεσα η κρίση. Το τεύχος 31 (χειμώνας 2013-2014) ήταν αφιερωμένο στις «αιτίες της κρίσης». Το τεύχος 34 (χειμώνας 2015-2016) ήταν αφιερωμένο στις κοινωνικο-οικονομικές ανισότητες στην Ελλάδα της κρίσης και διεθνώς. Ο θεματικός πυρήνας του προηγούμενου τεύχους 36 (φθινόπωρο-χειμώνας 2017) ήταν η «φτώχεια και οι ανισότητες». Το παρόν τεύχος περιλαμβάνει πέντε πρωτότυπα άρθρα, τέσσερα από τα οποία εντάσσονται στο θεματικό αφιέρωμα με τον τίτλο «Μελετώντας την Ελλάδα της κρίσης I: Ρατσισμός-Ξενοφοβία-Συνωμοσιολογία» και ένα

κείμενο εκτός του θεματικού αφιερώματος. Σχεδιάζοντας το θεματικό αυτό αφιέρωμα ο στόχος μας ήταν διπλός: πρώτον να συγκεντρώσουμε ερευνητικά πορίσματα που αναδεικνύουν πτυχές της χώρας στη διάρκεια που αυτή βιώνει την παρούσα κρίση και δεύτερον να αναδείξουμε πιθανές συνέχειες ή και ασυνέχειες κατά την εξέλιξη των φαινομένων στα οποία εστιάζουμε το ενδιαφέρον μας.

Εκκινώντας από την ανάγκη διαμόρφωσης εμπειρικών δεικτών ικανών να αποτυπώνουν κατά το δυνατόν ακριβέστερα την (υποκειμενική) πλευρά της ζήτησης του λαϊκιστικού λόγου, αντλώντας δεδομένα από τη Hellenic Voter Study για το 2015, οι Ioannis Andreadis, Yannis Stavrakakis και Nicolas Demertzis κατασκεύασαν και εφάρμοσαν τρεις δείκτες για να μετρήσουν: (α) την αντίθεση μεταξύ του «λαού» και της «ελίτ», συστατικό στοιχείο του λαϊκιστικού λόγου εν γένει, (β) την αποστροφή για τους ξένους, (γ) την εθνική ταυτότητα. Οι δείκτες αυτοί χρησιμοποιήθηκαν τόσο ως εξαρτημένες όσο και ως ανεξάρτητες μεταβλητές προκειμένου να διερευνηθούν διαφορετικές εκδοχές του λαϊκιστικού λόγου στις συναρθρώσεις τους με την ξеноφοβία και τον εθνικισμό αφ' ενός και για τη συσχέτισή τους με την επιλογή ψήφου αφ' ετέρου.

Στο φαινόμενο της ξеноφοβικής βίας στην Ελλάδα εστιάζουν το ενδιαφέρον τους οι Αναστασία Καφέ, Βασιλική Γεωργιάδου και Ζηνοβία Λιαλιούτη. Δημιουργώντας μια νέα βάση δεδομένων, που καταγράφει εξαντλητικά τα περιστατικά βίας εναντίον μεταναστών για το διάστημα από την αρχή της δεκαετίας του 1990 έως τις ημέρες μας, οι συγγραφείς αναζητούν το προφίλ των δραστών που εμπλέκονται σε επιβεβαιωμένα περιστατικά βίαιου ακτιβισμού και ξеноφοβίας. Εντοπίζοντας την εμπλοκή της Χρυσής Αυγής και ορισμένων ακόμη οργανώσεων του ακροδεξιού χώρου σε σημαντικό αριθμό τέτοιων περιστατικών, στο άρθρο καταδεικνύεται ότι η εξέλιξη του αριθμού των επιθέσεων κατά μεταναστών δεν συμπίπτει με μια αντίστοιχη διακύμανση στον πληθυσμό τους. Με άλλα λόγια δεν συμβαίνουν περισσότερα περιστατικά βίας εναντίον μεταναστών, όταν ο αριθμός των μεταναστών είναι μεγάλος ή/και αυξάνεται, αλλά όταν παρατηρείται ξαφνική είσοδος μεταναστών σε επιμέρους περιοχές. Εφόσον στις περιοχές αυτές εντοπίζονται οργανωμένοι πυρήνες της Άκρας Δεξιάς

και ειδικότερα της Χρυσής Αυγής, τότε είναι συχνό το φαινόμενο των επιθέσεων κατά μεταναστών.

Ανέκαθεν ως «κλειστή» και τώρα πλέον ως «μπλοκαρισμένη», η ελληνική κοινωνία παρήγαγε και εξακολουθεί να παράγει μύθους και «θεωρίες» συνωμοσίας προκειμένου να κατανοηθούν τα χρόνια οικονομικά, τεχνολογικά και οργανωσιακά ελλείμματά της. Επιρρίπτοντας-προβάλλοντας ελίτ και ψηφοφόροι την ευθύνη για τα ελλείμματα αυτά στους άλλους —στους «ξένους» κατά προτίμηση— μεταβιβάζουν τις δικές τους ευθύνες. Μέσω της ανάλυσης περιεχομένου των μέσων ενημέρωσης η Athina Skoulariki μελετά πτυχές του συνωμοσιολογικού λόγου στην Ελλάδα πριν και μετά τη εκδήλωση της κρίσης. Ο λόγος αυτός περιέχει στοιχεία παρανοϊκής πολιτικής σκέψης κατά το ότι ο συγγνωστός και αρμόζων σκεπτικισμός στην πολιτική ανάγεται σε υπερθετικού βαθμού καχυποψία, μια αμυντική υπερ-αντίδραση απέναντι σε ενίοτε υπαρκτά προβλήματα της γεωπολιτικής και της οικονομίας. Η συγγραφέας μεταξύ άλλων χρησιμοποιεί παραδειγματικά την περίπτωση του λεγόμενου σχεδίου δολοφονίας του Κώστα Καραμανλή από τους «Αμερικανούς» λόγω της ενεργειακής του πολιτικής, των καταστροφικών πυρκαγιών του 2007 ως σχέδιο σκοτεινών δυνάμεων, καθώς και των πολλών μύθων συνωμοσίας που «εξηγούν» την κρίση από το 2010 και μετά (ψεκασμοί, αποικία χρέους κ.λπ.).

Χρησιμοποιώντας ωσαύτως υλικό από τα μέσα επικοινωνίας, ο Stamatis Poulakidakos μελετά με τη χρήση ποσοτικής ιδίως μεθοδολογίας τον δημόσιο λόγο για τους μετανάστες και τους πρόσφυγες, λόγος που τα τελευταία χρόνια καταλαμβάνει περίοπτη θέση στη δημόσια σφαίρα εδώ και αλλοχού. Με το βασικό ζήτημα να είναι η κοινωνική ένταξη των μεταναστών και των προσφύγων που αιτούνται ασύλου, η λεγόμενη «προσφυγική κρίση» προκαλεί διαφορούμενες στάσεις στη κοινή γνώμη και τους φορείς διαχείρισης των μεταναστευτικών ροών: από τη μια οι εξαναγκασθέντες σε εκπατρισμό αντιμετωπίζονται με ένα πνεύμα αποστασιοποιημένου ανθρωπισμού —ως θύματα που χρήζουν διεθνούς προστασίας. Από την άλλη ορίζονται ως απειλή που ενεργοποιεί αμυντικά σύνδρομα ασφάλειας έναντι του εθνοτικού «Άλλου».

Εκτός θεματικού πυρήνα, το άρθρο του Γιώργου Δικαίου καταπιάνεται με ένα θέμα, ο δημόσιος χειρισμός του οποίου πολύ

συχνά κωδικοποιείται με όρους συνωμοσίας των ελίτ. Πρόκειται για τη βιώσιμη ανάπτυξη και το σύστοιχο ζήτημα της κλιματικής αλλαγής, η οποία όχι λίγες φορές έχει χαρακτηριστεί από λαϊκιστές ηγέτες όπως ο πρόεδρος Ντ. Τραμπ ως επινόηση των επιστημόνων (το ίδιο έκανε προ ολίγων μηνών και η ΓΕΝΟΠ-ΔΕΗ ορίζοντάς την ως «συνωμοσία των Κινέζων» ενάντια στα ορυκτά καύσιμα). Καθώς το θέμα κατέχει περιοπτη θέση στην ατζέντα της διεθνούς πολιτικής και των μέσων ενημέρωσης, έχει ήδη αναπτυχθεί μια τρόπον τινά «πολιτισμική πολιτική της κλιματικής αλλαγής», ένα πεδίο εναντιωματικών επιχειρημάτων γύρω από το όλο ζήτημα, έτσι ώστε να επηρεαστούν τα κέντρα λήψης αποφάσεων προς τη μία ή την άλλη κατεύθυνση. Σε αυτό το φόντο ο συγγραφέας καταγράφει και αναλύει την πολιτική του ΟΗΕ μέσω των Στόχων της Χιλιετίας για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη, επισημαίνοντας τις ευκαιρίες αλλά και τις απειλές που διαγράφονται, μεταξύ άλλων και λόγω της αποχώρησης των ΗΠΑ από τη συμφωνία των Παρισίων.

Στο τεύχος φιλοξενούνται τρία βιβλιογραφικά δοκίμια, οι συγγραφείς (Νίκος Δεμερτζής, Ευγενία Μαυροπούλου και Νίκος Στασινόπουλος) των οποίων συζητούν κριτικά βιβλία από την πρόσφατη ελληνική εργογραφία γύρω από τις θεματικές της κοινωνίας πολιτών, της οικονομικής κρίσης και της σκέψης του Λούθηρου για τη θρησκευτική μεταρρύθμιση.

Η Συντακτική Επιτροπή